

НАЦІОНАЛЬНА І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 330.35: 65.018(477)

Анатолій СІРКО

ПРОБЛЕМА ЯКОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА РУТИНИ ПОЛІТИКИ

Досліджено основні теоретичні підходи до оцінювання якості економічного зростання. Прослідковано еволюцію та розкрито зміст понять «економічний розвиток» та «якість економічного зростання». Виокремлено та охарактеризовано наукові концепції якісного росту економіки, що отримали світове визнання. Проаналізовано характер економічного зростання в Україні та виявлено домінування у ньому екстенсивних чинників. Висвітлено основні прорахунки уряду в політиці економічного розвитку країни, орієнтованій на модель економіки з дешевою робочою силою та сировинний експорт. Проведено аналіз, що дав автору підстави трактувати урядові дії в економіці як рутинну політику, яка суперечить теорії якісного економічного зростання. З'ясовано та охарактеризовано суспільні ризики консервації чинної політики. Зроблено висновок, що першопричиною і основним гальмом якісного економічного росту України є квазіринкова, олігархічно-кланова економічна система, здатна самовідтворюватися. Сформульовані пропозиції щодо переходу до моделі якісного росту економіки країни.

Ключові слова: економічний розвиток, якість економічного зростання, технологічний прогрес, норма заощаджень, споживання, рутини політики, квазіринкова економіка.

JEL: O11, O17, O25, O43, O47

Постановка проблеми. Як аксіома зазвичай сприймається твердження про те, що лише за умови стійкого зростання економіки країна може домогтися стійкого підвищення матеріального добробуту суспільства, забезпечення високого рівня зайнятості та технологічної модернізації виробництва. Тим часом, як показує світова господарська практика, надзвичайно важливе значення для соціально-економічного поступу країни та її вигідного позиціонування у системі світового поділу праці має не сам собою ріст економіки, а його характер, зростання на інвестиційно-інноваційній основі.

В Україні проблема якості економічного зростання набула особливої теоретичної та практичної значущості. Економіка країни хоч і зростає в окремі роки, та все ж не дає підстав для оптимізму, оскільки відтік робочої сили набув масового характеру, держава опинилася у серйозній фінансовій скруті й не в змозі виконувати свої конституційні обов'язки, виконувати боргові зобов'язання перед кредиторами. Зрештою, тривала консервація відсталості національної економіки і масштабної бідності населення ставить під загрозу цілісність і суверенітет держави.

Останні дослідження і публікації. У цьому дослідженні автор опирався на теоретико-методологічні й емпіричні розробки проблеми економічного росту відомих учених, насамперед, Р. Лукаса-мол. [1], Р. Солоу [2], Дж. Тобіна [3], Е. Фелпса [4], Й. Шумпетера [5]. Вивчення їх праць дає змогу зрозуміти принципи дії механізму росту економіки за наявності розвиненого ринку. Помічними в аналізі проблематики економічного зростання в Україні, де ринкові трансформації ще далекі від свого логічного завершення, стали напрацювання українських економістів, зокрема В. Гейця [6] і Б. Данилишина [7].

Та все ж проблема економічного зростання в Україні дотепер залишається доволі складною для теоретиків і урядовців. Особливо дискусійним є питання щодо якості росту національної економіки, тобто з належним урахуванням його реальних наслідків і створюваних можливостей для розвитку суспільства.

Постановка мети і завдань. У цій статті автор ставив за мету дослідити, чи адекватна наявна модель економічного зростання нагальним потребам соціально-економічного і технологічного розвитку України, а якщо ні, то концептуально визначити основи ефективної моделі росту та необхідні умови для її реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно теоретики економічної науки оперували поняттям «економічний розвиток», розуміючи під ним об'єктивний процес еволюційних змін у суспільно-економічній системі, які знаменують перехід до нових технологій і форм організації виробництва, ускладнення галузевої структури національного господарства, коли зрештою підвищення продуктивності суспільної праці стає матеріальним фактором зростання чисельності населення країни, поліпшення умов праці та забезпечення більш високого рівня життя населення. Концепція ж економічного зростання як довготривалого і всеохоплюючого у суспільстві процесу, який влучно передається виразом «економічне піднесення країни», з'явилася не так давно – у першій третині ХХ ст. Її поява була зумовлена бурхливим розвитком сучасних індустріальних технологій, поширенням масового виробництва товарів у передових країнах світу й стрімким перехопленням США ролі світового економічного лідера. Ці історичні обставини й привернули інтерес економістів до аналізу чинників економічного зростання. Серед перших у цих розвідках відзначився Й. Шумпетер, який майстерно описав підприємницьку поведінку та визначив інновації як головну рушійну силу росту економіки [5]. Таким чином, термін «економічне зростання» став у нагоді для характеристики того часового відрізка розвитку національної економіки, за якого стійко збільшується реальний (фізичний) обсяг виробництва товарів і послуг, що уможливорює легше для суспільства вирішення проблеми обмеженості ресурсів і задоволення більш широкого кола людських потреб. Подальше ж набуття державою функцій економічного центра, перетворення цього головного владного інституту з

«нічного сторожа» в активного регулятора господарського життя країни актуалізувало значення економічного росту і як одного з найважливіших і першочергових завдань уряду при здійсненні макроекономічної політики.

Тим часом, чітко виражена прагматична спрямованість концепції економічного зростання, що є її беззаперечним великим позитивом, залишила поза увагою питання, наскільки адекватно наявні показники росту відображають реальний стан країни, зокрема: рівень використання ресурсного потенціалу, досягнутий рівень добробуту, тривалість життя і рівень освіченості населення та низку інших важливих аспектів розвитку суспільства. Про проблему невідповідності макроекономічних вимірів реальній господарській практиці, що може мати негативні соціально-політичні наслідки, заявив ще у 1934 р. один із розробників Системи національного рахівництва С. Кузнець, який писав, що «...цінна властивість людського мозку спрощувати складні явища в компактних характеристиках є небезпечною, оскільки створює підстави для маніпуляцій, особливо у сфері питань, які є ядром конфлікту соціальних груп, де інструментом аргументації часто є надмірне спрощення» [8].

Отже, цивілізаційний розвиток сучасної економіки та суспільства потребує нових, інтегрованих підходів до оцінки економічного зростання та переорієнтації макроекономічної політики урядів саме на якість росту національної економіки.

Вивчення літературних джерел дало нам змогу виділити основні підходи науковців до визначення критеріїв (параметрів) якості економічного зростання:

- ресурсний;
- структурний;
- екологічний;
- соціальний.

Кожен із зазначених теоретичних підходів має свою особливу цінність, оскільки він зосереджується на ключових аспектах якості економічного зростання, кваліфіковане дослідження яких потребує застосування специфічного інструментарію. Тому розглянемо детальніше методологію і здобутки названих підходів до оцінювання якості росту та крізь їх призму спробуємо оцінити якість росту економіки України.

Ресурсний підхід. Його початки заклали представники класичної школи, котрі пов'язували можливості зростання матеріального багатства країни з наявними факторами (ресурсами) виробництва та продуктивністю їх використання. Ресурсний потенціал, хоч і є важливою передумовою нарощування виробництва, проте представники класичної школи стверджували що, рівень його продуктивного використання залежить від ринково-конкурентних сил, завдяки яким корисливий підприємницький інтерес підпорядковується служінню суспільним потребам. У цьому якраз і полягає цінність думки класиків для сучасних теоретиків і політичних діячів, адже великою проблемою сьогодення, особливо для країн з ринком, що тільки формується, є зняття багатьох перешкод для вільного підприємництва і ринкової конкуренції, існуючих через протиринкові дії монополій та корумпованих органів влади. Що ж до джерел економічного росту, то класики через історичні обставини не змогли належно оцінити потенціал технічного прогресу, а тому залишили після себе доволі песимістичні прогнози.

Сучасні економісти, наслідувачі класичних традицій вдалися до побудови аналітичних моделей економічного росту, особливо цінних для макроекономічної політики. Тут особливо популярною для аналітиків економічної динаміки стала модель Р. Солоу, завдяки якій з'ясувалося, що, для прикладу, у США протягом 1909–1949 рр. підвищення продуктивності праці збільшилась удвічі завдяки зростанню капіталоозброєності праці (12,5%) та технологічним змінам (87,5%) [2]. Стало зрозумілим, що вирішальним чинником зростання сучасної економіки розвинених країн став технологічний прогрес, який залежить від розвитку науки та освіти.

У методологічному плані модель Солоу виходить із двох суттєвих припущень: 1) країна, маючи конкурентні ринки, ефективно використовує свої виробничі ресурси; 2) як наслідок такого ринку, залучення додаткових ресурсів (праці та капіталу) супроводжується спадною віддачею. З цього аналізу випливає два важливі висновки прогностичного характеру:

– по-перше, підтримання урядом високої норми заощаджень сприяє нагромадженню реального капіталу, а отже, призводить до підвищення рівня продуктивності праці та значного прискорення темпів росту ВВП. Це може тривати протягом декількох десятиліть. Проте у більш тривалій перспективі зростання виробничого капіталу через отримуваний ефект спадної продуктивності наближає той момент, коли економічне зростання припиниться. Завадити цьому небажаному стану можна, якщо активно запроваджувати нові, ресурсоощадні технології;

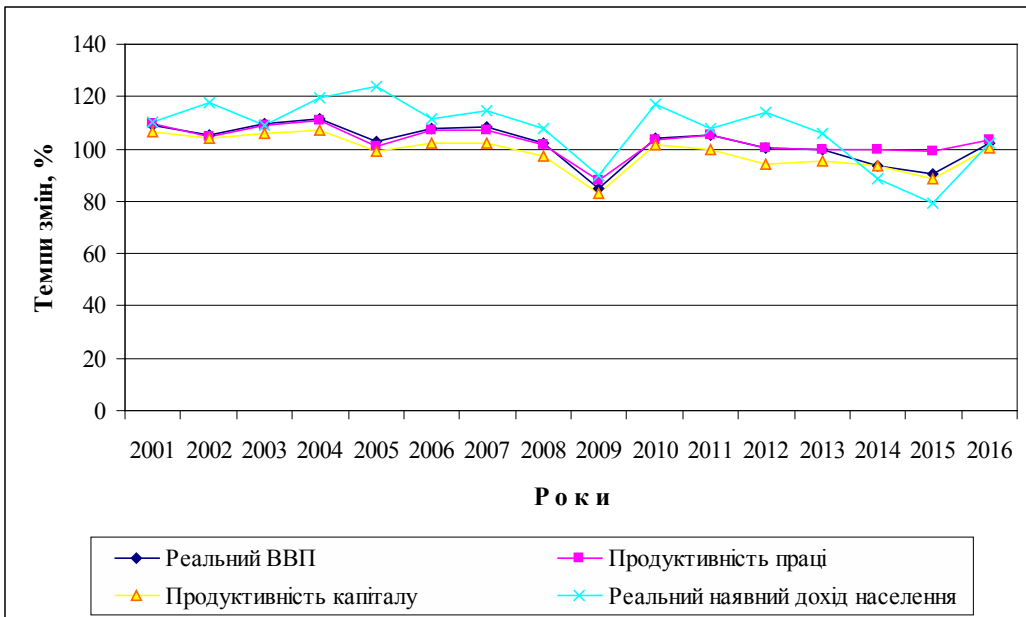
– по-друге, країни з низьким рівнем розвитку мають передумови для прискореного економічного розвитку. Цей ефект «швидкого старту» для них стає можливим тому, що інвестиції в основний капітал тут дають більшу віддачу, аніж у вже індустріально потужних країнах.

Подальші теоретичні та емпіричні дослідження чинників економічного росту поставили під сумнів погляд Р. Солоу на технологічний прогрес як екзогенний чинник. Економісти намагалися глибше зрозуміти, що ж є рушієм цього прогресу, а отже, і росту економіки. Р. Лукас-мол. спромігся змоделювати процес технологічних інновацій, заклавши у нього концепцію людського капіталу як генератора виробничих нововведень [1]. Отож, увагу дослідників було повернуто до нового чинника економічного зростання – людського капіталу, який на протигагу фізичному капіталу характеризується постійно зростаючою віддачею, а отже, теоретично знімаються часові обмеження з росту економіки.

Україна, переживши найдовшу з-поміж пострадянських країн трансформаційну кризу, дочекалася росту своєї економіки з початком нового століття, яке не стало довготривалою подією для досягнення хоча б докризового (1990 р.) рівня реального ВВП. Попри заспокійливі реляції уряду, у 2008–2009 рр. країна знову зазнала шоку, цього разу від глобальної фінансово-економічної кризи. Подальше коротке поживлення ділової активності знову змінилося рецесією з другої пол. 2012 р. до кінця 2015 р., і в останні роки статистика показує незначний ріст ВВП. Був час, коли країна виходила навіть на рекордний у світі темп росту економіки (12,1% у 2004 р.), але тоді та динаміка задавалася глибиною падіння виробництва у 1990-ті рр. (величиною статистичної бази), розширенням експортних ринків переважно для сировинної продукції та виробів із низьким ступенем технологічної обробки, збільшенням реальних доходів населення,

а ще інтенсивним «накачуванням» споживчого попиту банківськими кредитами, зокрема у валюті, що значно активізувало попит на імпортні товари та нерухомість, заганняючи, як з'ясувалося пізніше, споживачів і позичальників у серйозні боргові пастки. І сьогодні, як і раніше, реальний ВВП країни приростає значною мірою і завдяки кон'юктурі зовнішніх товарних ринків, яка тепер і змінюється не на користь нашого господарства через низку взаємопов'язаних процесів у світі (перехід економіки Китаю – найбільшої за обсягом ВВП – до більш збалансованої моделі росту, ускладнення умов доступу до зовнішніх кредитів та, як наслідок, загострення фінансової напруги у країнах зі слабкою економікою, ескалація геополітичних протистоянь у ряді регіонів). Часто підживлює ріст і незначне підвищення реальних доходів населення, хоча і воно пов'язане із вимушеним підняттям державою соціальних стандартів.

Аналіз ресурсних джерел зростання економіки України переконує у тому, що за своїм характером зростання носило переважно екстенсивний характер, таким воно залишається і тепер. Домінування екстенсивних джерел економічного росту в Україні певною мірою відображає графік динаміки реального виробництва, продуктивності праці та капіталу (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка реального ВВП, продуктивності праці та капіталу, реального наявного доходу населення України у 2001–2016 рр.

Джерело: побудовано за даними Мінекономрозвитку та Держстату України [9; 10; 11].

Як показує графік, економічне зростання у нашій країні забезпечується більше за рахунок витрат праці, аніж капіталу, що відповідає характеру зростання економік провідних країн світу майже столітньої давності. Що ж до динаміки продуктивності праці, то вона, з нашого погляду, пояснюється не стільки підвищенням рівня капіталоозброєності праці й технологічним оновленням виробничої бази, скільки ущільненням робочого часу та посиленням інтенсивності праці. Наш висновок ґрунтується на тому аргументі, що масштабна техніко-технологічна модернізація виробництва унеможлиблюється через інституційні бар'єри: нерозвиненість фінансових ринків, передусім ринку корпоративних прав власності, а отже, дорожнечу позичкового капіталу та слабкість держави як гаранта прав власності й рівного для усіх доступу до ресурсів.

Дієвість рецептів вищезгаданих теоретиків економічного зростання щодо України є наразі слабкою через те, що вітчизняна економіка, по-перше, має системні ознаки квазіринковості [6; 12], деструктивний характер якої суттєво позначається на поведінці господарюючих суб'єктів і державних інститутів; по-друге, досі не оговтавшись цілком від трансформаційної кризи виробництва і маючи через це чималі трудові й капітальні резерви, спотворює дію об'єктивного регулятора виробництва – закону спадної продуктивності праці й капіталу. До того ж дестимулюючий ефект щодо якісного росту економіки справляє штучно занижена вартість національної робочої сили. Яскравим доказом цього є масовий відтік кваліфікованої й притому найбільш активної робочої сили за кордон, де вона цінується більше. Вартість праці, нижча від її ринкової ціни, справляє деструктивний вплив на власників бізнесу щодо техніко-технологічних інновацій, які, окрім цього, стримуються високою ціною позичкового капіталу. Тут доречним є застереження класика А. Сміта для бізнесу і влади: недооцінена праця найманих працівників може призвести врешті-решт до загибелі цілої держави. Зауважимо: еміграція робочої сили властива усім постсоціалістичним країнам, однак якщо, для прикладу, відтік поляків компенсується якоюсь мірою іммігрантами, передусім українцями, то відтік українців, який останніми роками значно прискорився, фактично оголює (збіднює) наш ринок праці. Сьогодні вітчизняний бізнес уже відчуває гострий дефіцит кваліфікованих працівників робітничих професій. Ті ж, хто вимушено гарує за межами власної країни, роками працюючи не за своєю спеціальністю, втрачає, як наслідок, набуту кваліфікацію. Отож, через ціновий дисбаланс на ринку праці українська економіка у своєму зростанні потерпає двічі: тепер і в перспективі. Влада ж ще не так давно відверто покладала сподівання на модель економіки з дешевою робочою силою і де-факто її позиція дотепер не змінилася.

Структурний підхід. Пропорційне і збалансоване зростання економіки також є важливою для теоретиків проблемою якості економічного зростання. Структурні аспекти економічного зростання стали предметом досліджень в рамках кейнсіанських моделей росту. Однак із витісненням останніх більш популярними нині неокласичними моделями росту, які базуються на динамічній моделі Р. Солоу, гострота проблеми збалансованості й пропорційності росту для теоретиків помітно знизилась. Це пояснюється тим, що неокласики дотепер переконані у самодостатності ринкового регулювання економіки, ціновий механізм якого, на їх думку, автоматично підтримує оптимальну структуру росту.

Тим часом врахування критичних зауважень і використання неокласичних формалізованих моделей економіки дало змогу неокейнсіанцям успішно дослідити якість економічного зростання під кутом зору максимізації споживання. Це важливо, адже зростання заощаджень призводить до зменшення поточного споживання. Тому якщо висока норма заощаджень, згідно з розрахунками Р. Солоу, сприяє нагромадженню капіталу і росту ВВП, постає запитання: «Яку норму заощаджень вважати оптимальною, або на який саме параметр має орієнтуватися уряд?». Це запитання, на думку експертів, вдалося розв'язати Е. Фелпсу. Сформульоване ним «золоте правило» нагромадження капіталу гласить: найвищий рівень споживання для теперішніх і майбутніх поколінь досягається тоді, коли рівень заощаджень відповідає частці доходу від капіталу у національному доході. При цьому дуже важливо, каже далі він, аби уряд спромігся спрямувати заощадження на інвестування освіти, наукових досліджень і розробок [4].

Однак перехідна економіка пострадянського типу, як-от України, має дуже специфічну структуру, яка суттєво спотворює якість її статистичного зростання і унеможлиблює застосування знаменитих аналітичних моделей. Для оцінки якості росту такої економіки достатньо провести елементарні секторальні чи інші структурні співставлення.

Поглянувши на структуру сукупного попиту в Україні, помітимо, що значну частку економічного зростання тут забезпечує зовнішній попит, оскільки внутрішній попит є звуженим через низький життєвий рівень більшості населення та промисловий занепад. Надмірна залежність економіки від товарного експорту, а вона сягає понад 50%, ставить під загрозу стійкість економічного зростання і попередні кризи є тому підтвердженням. У той же час економічне зростання за рахунок насичення внутрішнього ринку імпортною продукцією та посередницької діяльності, як це відбувається в Україні, суперечить самій суті економічного зростання як процесу нарощування виробничих можливостей країни.

Упродовж усіх періодів економічного зростання політика кожного із змінюваних урядів нехтувала об'єктивною закономірністю – суспільство не може споживати більше, аніж виробляє, бо інакше воно «проїдатиме» майбутній добробут. Із графіку (рис. 1) видно, що динаміка реального наявного доходу населення майже постійно випереджала ріст реального ВВП. Так економіка приносилася в жертву соціальному популізму та інтересам утримання влади. Таку близькозору політику уряду, який побоюється справжніх реформ, ми називаємо рутинною.

Унаслідок рутинної політики національна економіка постійно переживає інвестиційний голод. Так, частка інвестицій в основний капітал машинобудування – системоутворюючу галузь промисловості – протягом усіх років, коли економіка країни зростала, не перевищувала в середньому 3% (у 2015 р. – 2,2%), а у виробництва, що формують V-й технологічний уклад, – близько 1% [11, с. 372]. Тому і частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції у 2015 р. складала лиш 1,4% [11, с. 489].

Вкрай обмеженими є і фінансові джерела інвестицій та економічного росту. Середня норма заощаджень домогосподарств, досягши 12,9% доходу в 2010 р., скоротилася до майже 1% у 2015 р. При цьому їх споживання за цей період поглинало понад 90%

грошового доходу, тільки витрати на харчування займали близько 54% [11, с. 89]. Це є ознакою низького рівня життя населення, а також «провалів» держави у регуляторній політиці (триразова девальвація гривні, колапс банківської системи та майже повна втрата довіри населення до державних інститутів). Відповідно реагує на це і норма нагромадження основного капіталу. Коли у першій пол. 2000-х рр., вона дотягувала позначки у 25–27%, і економіка на той час демонструвала високі темпи росту, то надалі вона скорочується, опустившись у 2014 р. до 14,2% [11, с. 213]. Це має важкі наслідки для країни: якщо у той період Україна була легальним нетто-кредитором світу (за кордон було виведено понад 122 млрд. дол. [6, 15]), то тепер вона нажила собі славу активного позичальника, доведеного до реальної загрози дефолту.

Свідома девальвація національної грошової одиниці може використовуватися як інструмент поліпшення торговельного балансу країни (завоювання товарних ніш на світовому ринку). Однак вимушена «обвальна» девальвація гривні в останні роки, усупереч деяким сподіванням, уже не забезпечує цього ефекту, оскільки до кон'юнктурного спаду у світовій торгівлі та посилення конкуренції з боку Китаю додалися ще й надто дошкульні для наших експортерів тарифні обмеження, введені урядом США на імпорт металу. Та найбільшим лихом для України у цій ситуації є низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції, невідповідність її вимогам споживачів, що прирікає державу на зовнішні запозичення на важких умовах.

Проявом системної диспропорційності економіки і гальмом для її росту є інфляція, яка останніми роками якщо не галопує, то близька до цього. Уряд В. Гройсмана, на відміну від своїх попередників, таки вдався до жорстких бюджетних обмежень заради скорочення бюджетного дефіциту і уникнення дефолту у разі невиконання своїх зовнішніх боргових зобов'язань. Цей захід певною мірою придушує інфляцію, але говорити про контрольовану урядом інфляцію ще зарано. По-перше, коштами платників податків доводиться наповнювати майже половину Пенсійного фонду; по-друге, уряд просто урізає асигнування у виробництво і соціальну сферу; по-третє, інфляційність генерується і самою структурою національної економіки. Через занепад провідних індустріальних галузей, зокрема машинобудування, внутрішній попит переорієнтувався на імпорт інвестиційних товарів, призводячи тим самим до підвищеного тиску на обмін валют. Через критичну зношеність виробничого капіталу, яка загалом досягла на поч. 2015 р. 83,5%, та застарілість технологій надвеликою залишається енерго- та ресурсомісткість виробництва, що закладається у ціни. Відповідно руйнівні процеси у виробничій базі та млявість капіталотворчого процесу посилити монополістичні тенденції з боку комерційних посередників. При цьому ж практично нічого не чути про роботу Антимонопольного комітету, вочевидь, через заполітизованість цього інституту та низький професіоналізм його працівників.

Екологічний підхід. Важливою оцінкою якості зростання реального ВВП є його екологічність, тобто зростання економіки не має шкодити довкіллю і виснажувати природний ресурсний потенціал. Тому, беручи до уваги наявні екологічні збитки, на їх величину слід зменшувати обсяг реального ВВП. Важливість цього аналітичного підходу вперше актуалізована доповіддю Римському клубу під промовистою назвою «Межі зростання» (1972 р.). Її ідеї покладені в основу популярних нині концепцій сталого розвитку та «зеленого зростання».

Утім беззастережне застосування концепції «зеленого зростання» для економіки України, яка в результаті попередніх хаотичних ринкових трансформацій фактично деіндустріалізувалася, може, з нашого погляду, стати гальмівним чинником економічного зростання, адже дотримання високих екостандартів у багатьох випадках унеможлиблює не тільки відновлення колишніх надміру ресурсозатратних виробництв, але й створення багатьох нових, що потребують значних витрат на мінімізацію негативних екологічних наслідків. Для індустріально розвинених країн, які спромоглися уже освоїти новітні технології виробництва, жорсткі вимоги до екологічності виробництва можуть слугувати інструментом у глобальній конкурентній боротьбі, аби обмежити доступ на свої ринки продукції з країн, зайнятих формуванням повноцінного ринку, зокрема із України. Ось чому, стверджуємо ми, для прискореного економічного росту нашої країни необхідно зняти штучні інституційні бар'єри для притоку іноземних інвестицій і взагалі для інтенсивного інвестиційного процесу, оскільки, іноземні інвестиції передбачають не лише новації у технології, організації виробництва і менеджменті, а й вихід на світові ринки збуту з конкурентоздатною продукцією, що є гострою проблемою для теперішньої України.

Соціальний підхід. Сучасне суспільство зацікавлене у такому зростанні економіки, за якого підвищується рівень і якість життя та справедливим стає розподіл життєвих благ. Для теоретиків економіки ця проблема виявилася далеко не простою. Ми вже згадували вищесформульоване Е. Фелпсом «золоте правило» нагромадження капіталу, яким пропонується урядовцям фокусувати економічну політику на максимізації споживання. Однак абсолютизація частки споживання у ВВП як визначальний критерій росту добробуту майже відразу після появи статті цього вченого [4] була піддана критиці. Так, Дж. Тобін зауважив, що деякі фактори, як, наприклад, зростання реальної заробітної плати, скорочення робочого часу та збільшення відпусток, хоч і призводять до уповільнення темпів росту споживання, зате підвищують добробут. До того ж, наголошує він, заради коректності аналізу слід враховувати і споживання суспільних (безоплатних) благ, які пропонує уряд [3, с. 107]. У 1972 р. він разом із В. Нордгаусом запропонував показник чистого економічного добробуту, який коригував показник ВВП (ВНП): у бік зменшення на вартість заподіяних екологічних збитків та у бік збільшення на вартість благ, створюваних поза ринком домогосподарствами, тіньовим сектором й отримуваних людьми у вигляді вільного часу (дозвілля) [13]. Утім через відсутність механізмів отримання достовірної первинної інформації та умовність коригуючих розрахунків такий показник не прижився.

ВВП як вимірник сукупних результатів економічної діяльності потребує удосконалень своєї методики, але намагання зробити його всеохоплюючим і бездоганим є марними, адже функція економіки полягає не в тому, щоб «виробляти людське щастя» та «позбавляти людей від страждань». Вона полягає у забезпеченні людей необхідними засобами для їх життєдіяльності, включаючи й умови для їх особистісного розвитку. Отже, справжня проблема, на наш погляд, полягає не у способі виміру економічного зростання, а у самому економічному зростанні: як домогтися від економіки можливостей для піднесення загального добробуту і як уникнути загроз основам людського існування.

Саме соціальні оцінки якості економічного зростання України стали предметом найбільшої уваги науковців, політиків і громадськості, а разом із тим гострої критики у бік правлячих політичних сил. Тут усіх єднає думка, що зростання економіки хоч і дало загалом деяке підвищення реальних доходів населення, проте не забезпечило істотного поліпшення його загального добробуту, а якість життя українців взагалі не витримує критики. Не обтяжуючи статтю зайвим фактажем, зазначимо, що саме рутинна державна економічна політика, яка майже усі роки зводилася за суттю до «латання» бюджетних дірок примітивними способами (запозиченнями, стягненням наперед податків, затримками з виплати зарплати бюджетникам і повернення ПДВ експортерам, секвестрами соціальних видатків тощо), обернулася кризою політики доходів і подальша консервація такої політики вже стала загрозою для національної безпеки.

Найбільш значущі прояви кризового стану політики доходів в Україні:

- низький рівень життя більшості населення, який влада весь час намагається якось компенсувати різними субсидіями, що обтяжують і без того малий бюджет держави та консервують марнотратність споживачів;
- принизливо низький для людської гідності рівень заробітної плати, зокрема у сфері виробництва, науки та освіти, що спричиняє інтенсивний відтік кваліфікованої праці за кордон, «старіння» науковців, обміління Пенсійного фонду;
- занижені базові соціальні стандарти, передусім величини прожиткового мінімуму, яка є визначальною для їх розрахунку.

Щодо стану розподілу доходів серед сімей, то офіційна статистика говорить, що соціальні наслідки економічного росту у нас виглядають начебто й задовільно. Так, упродовж 2000–2016 рр. співвідношення грошових доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення скоротилося з 4,1 до 3 разів; рівень бідності, або частка людей, чиї доходи нижчі прожиткового мінімуму, також істотно знизився – до 3,8% [11, с. 80–84]. Індекс Джині, який характеризує ступінь нерівності розподілу доходів, за розрахунками Світового банку, хоч як це парадоксально, в Україні у 2016 р. складав лишень 0,25, що у міжнародних рейтингах виводить нашу країну у число найбільш соціально справедливих держав (це вище Польщі (0,32) і навіть Швеції (0,27) [14].

Проте офіційна статистика тут аж надто грішить істиною. З одного боку, її інформацію істотно спотворюють тіньові процеси в економіці: ухиляння від оподаткування, виведення корпоративних прибутків на родинні фірми, нелегальні розрахунки з найманими працівниками, які охоплюють за різними експертними оцінками майже половину всього ринку праці. Рівень бідності за даними Світового банку за останні кілька років в Україні виріс до 25%. За даними авторитетних експертів, зокрема акад. Е. Лібанової, доходи 10% найбагатших і 10% найбідніших українців з урахуванням тіньових доходів розходяться не менше, ніж у 40 разів [15]. Частка середнього класу в доходах не перевищує 10–15%, уступаючи своє місце (60–70%, за мірками розвиненого світу) збіднілій більшості населення. У цю статистику не вірить і сам уряд, який задекларував стратегічні наміри стримувати поглиблення соціальної нерівності до 2020 р., орієнтуючись на показник Джині у 0,35.

Економічне зростання, як стверджує інституціональна теорія, забезпечується не лише ресурсними і структурними чинниками, а й інституційними факторами, які

формують національно-специфічне соціальне тло розвитку економічних систем та задають межі їх допустимих змін. Дотримуючись інституційної парадигми суспільно-економічного розвитку, можна стверджувати, що найбільшою проблемою України і першопрчиною більшості проблем розвитку її економіки та суспільства є деструктивна якість інститутів ринку та державного управління економікою. Саме вони стоять на заваді здійсненню глибоких і рішучих економічних і політичних реформ, а отже, призводять до накопичення структурних дисбалансів і консервації квазіринкової, або олігархічно-кланової, економічної системи. Найсуттєвіші риси теперішньої економічної системи в Україні:

1) брак ефективного власника в корпоративному секторі, сформованому в основі своїй на базі приватизованих державних підприємств. Ідеться про відсутність, передусім у великому бізнесі, по-справжньому підприємницької мотивації, зорієнтованої на реінвестування прибутків і залучення акціонерного капіталу для модернізації виробництва та виходу на конкурентні ринки світу. Пояснення цього криється у специфічній суперечливості їх економічного інтересу: з одного боку, держава неспроможна захистити їх права власності, набуті здебільшого нелегітимно (через заниження вартості приватизованих об'єктів, обмежений доступ учасників, невиконання взятих інвестиційних зобов'язань), що змушує домінантних власників корпорацій іти у велику політику і/або брати участь у її фінансуванні, а з другого, – отримувати завдяки цій близькості до влади доступ до квазіринкових джерел доходів [12]. Тут ми солідарні із аналітиком Ю. Харазішвілі, за висновком якого найбільшу участь у тінювих економічних процесах в Україні беруть саме великі виробничі корпорації, включаючи і державні підприємства, котрі свідомо завищують витрати, аби мінімізувати свої податкові платежі, зумовлюючи цим негативний кумулятивний ефект – зростання собівартості в усіх інших виробників, що є висмоктуванням тих коштів, які могли б піти на підвищення зарплат та інвестиції в економічне зростання [16, с. 33];

2) неефективна система державного управління національним господарством, яка була і є такою дотепер не лише через брак досвіду у часто змінюваних урядів, а передусім через так звану заполітизованість цього інституту, його безпосередню підпорядкованість корисливим інтересам олігархічних кланів, котрі прагнуть будь-що утримувати контроль над усіма гілками влади задля збереження привілейованого доступу до суспільних ресурсів та казкового збагачення на цій основі. Держава перетворена в інструмент приватного збагачення і безкарності.

Існування такої економічної системи уже спростувало поширені колись сподівання на її самоліквідацію із завершення так званого процесу первісного нагромадження капіталу, на те, що інстинкт самозбереження власників утвореного за тих умов капіталу, передусім великого, спонукатиме їх надалі жити за цивілізованими «правилами гри», при капіталізмі «з людським обличчям». Як тепер виявилось, можна навіть змінювати на краще законодавство на вимогу зовнішніх кредиторів, коли країна доведена до боргової прірви, але при цьому цілком ігнорувати норми закону, завбачливо приручивши для цього усі органи влади, включно і правосуддя¹.

¹Великою проблемою в Україні є не тільки справедливе судочинство, але і виконання судових ухвал, винесених «іменем України». За даними Мінюсту, майже 80% судових ухвал не виконується [24].

Вади і ризики свого суспільства у разі необхідності олігархи обходять, послуговуючись інститутами глобалізованого світу: фінансовими – у США, банківськими – у Швейцарії, судово-правовими – в Англії, технічними – у Німеччині. Отож, реально оцінюючи стан справ в країні, доходимо до висновку, що змінити олігархічно-кланову систему, здатну самовідтворюватися, під силу лише визрілому громадянському суспільству, згуртованому навколо постаті справжнього національного лідера.

Висновки. Економічне зростання в Україні, яке ґрунтується на дешевизні робочої сили та суттєвій залежності від кон'юнктури світових ринків, є нестійким і неякісним з точки зору нагальних потреб розвитку країни. За такої моделі росту економіки країні не вирватися із полону бідності, технологічної відсталості й боргової залежності. Одних заходів макроекономічної стабілізації недостатньо для забезпечення якісного економічного зростання. Для запуску моделі зростання національної економіки на інвестиційній основі потрібні системні структурні та інституційні реформи, зокрема:

1. Для розблокування капіталотворчого процесу та подолання негативного інвестиційного іміджу України у світі необхідно, насамперед забезпечити дієвість базових ринкових інститутів – незалежного і прозорого судочинства та конкурентності (рівності) умов господарювання. За цієї умови інвестиційна активність може і справді, як і передбачив Р. Солоу, спричинити в Україні ефект «швидкого старту».

2. Вихід на траєкторію динамічного і стійкого економічного зростання України може забезпечити лише реіндустріалізація її виробничого потенціалу на основі якісного (інноваційного) оновлення та розширення основного капіталу. Необхідною умовою успішної реалізації цього пріоритетного стратегічного завдання є розробка та здійснення державою активної промислової політики, акцентованої на запуск «точок» росту вітчизняного індустріального виробництва зі значним мультиплікативним ефектом.

3. Важливим завданням держави на шляху виведення національної економіки на траєкторію якісного росту є формування так званих інститутів розвитку, під якими розуміють організаційно-економічні структури, здатні своєю діяльністю усунути «провали» ринку, особливо у сфері інновацій, шляхом перерозподілу ресурсів на користь проектів розвитку, сприяючи тим самим створенню потенціалу економічного зростання.

4. Реалізація проектів державно-приватного партнерства, спрямованих на мінімізацію підприємницьких та інвестиційних ризиків, здебільшого у сфері розвитку інфраструктури, на основі позабюджетного фінансування.

5. Ідеологічним підґрунтям економічного росту України має стати активний і чесний діалог влади і суспільства щодо їх конструктивної взаємодії у цьому напрямку, а також культивування, натомість споживацької поведінки, трудової етики, пошани до продуктивної й творчої праці.

Список використаних джерел

1. Lucas Robert E. *On the Mechanics of Economic Development* // *Journal of Monetary Economics*. – 1988. – January. – P. 3–42.
2. Solow R.M. *A Contribution to the Theory of Economic Growth* // *The Quarterly Journal of Economics*. – 1956. – February. Vol. 70. – №1. – P. 65–94.

3. *Тобин Дж. Денежная политика и экономический рост / Дж. Тобин. – М. : Кн. дом «Либриком»/URSS, 2010. – 272 с.*
4. *Phelps E.S. The Golden Rule of Accumulation // American Economic Review.– 1961. – Vol. 51. – №4. – Pp. 638–643.*
5. *Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. – Leipzig : Verlag von Dunker & Humboldt, 1911. – 548 p.*
6. *Геєць В. М. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання / В.М. Геєць // Економіка України. – 2015. – №6. – С. 4–17.*
7. *Данилишин Б. М. Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті третьої та четвертої промислових революцій) / Б. М. Данилишин // Економіка України. – 2016. – №8. – С. 44–61.*
8. *Kuznets S. Uses and Abuses of National Income Measurements, 1934 // <http://cbddwsu.edu/kewicontent/cdoutput/TR501/page59.htm>.*
9. *Міністерство економічного розвитку та торгівлі України : Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/Documents/Download?id=04a60e98-55bf-4a9e-bc38-361bc5829593.*
10. *Статистичний щорічник України за 2010 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.*
11. *Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.*
12. *Сірко А. В. Деструкція економічних інтересів у квазіринковому суспільстві / А. В. Сірко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2017. – №11. – С. 36–42.*
13. *Nordhaus W. D., Tobin J. Is Growth Obsolete? // Economic Research: Retrospect and Prospect. Vol. 5. Economic Growth. NBER, 1972.*
14. *World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://databank.worldbank.org/>.*
15. *Україна: час вибору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EUCU72013.pdf.*
16. *Харазішвілі Ю. М. Світло і тінь економіки України: резерви зростання і модернізації / Ю. М. Харазішвілі // Економіка України. – 2017. – №4. – С. 22–43.*
17. *Мінюст: тільки 20% судових рішень виконується [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/3/7080028/>.*

References

1. *Lucas Robert E. On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, 1988, January, p. 3-42 [in English].*
2. *Solow R. M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. The Quarterly Journal of Economics, February 1956, Vol. 70, No. 1, p. 65-94 [in English].*
3. *Tobin J. Denezhnaia politika i ekonomicheskii rost [Monetary Policy and Economic Growth]. Moscow: Librikom / URSS, 2010, 272 p. [in Russian].*
4. *Phelps E. S. The Golden Rule of Accumulation. American Economic Review, 1961, Vol. 51, No. 4, p. 638-643 [in English].*

5. Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung [Theory of Economic Development]. Leipzig: Dunker & Humbolt, 1911, 548 p. [in German].
6. Heiets V. M. Podolannia kvazirynkovosti – shliakh do investytsijno-orijentovanoi modeli ekonomichnoho zrostannia [Overcoming the Quasimarketness: a Way to the Investment-oriented Model of Economic Growth]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 2015, No. 6, p. 4-17 [in Ukrainian].
7. Danylyshyn B.M. Taktyka evoliutsionizmu v suchasnomu ekonomichnomu rozvytku svitu (v aspekti tretoi ta chetvertoi promyslovykh revoliutsij) [The Tactics of Evolutionism in World's Modern Economic Development (from the prospective of the Third and Fourth Industrial Revolutions)]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 2016, No. 8, p. 44-61 [in Ukrainian].
8. Kuznets S. Uses and Abuses of National Income Measurements, 1934, from <http://cbddwsu.edu/kewicontent/cdoutput/TR501/page59.htm> [in English].
9. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku ta torhivli Ukrainy [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine], from <http://vvv.me.gov.ua/Documents/Download?id=04a60e98-55bf-4a9e-bc38-361bc5829593> [in Ukrainian].
10. Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2010 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2010. State Statistics Service], from <http://vvv.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
11. Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2015 rik [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015. State Statistics Service], from <http://vvv.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
12. Sirko A.V. Destruktsiia ekonomichnykh interesiv u kvazirynkovomu suspilstvi [Destruction of economic interests in a quasi-market society]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of Market Relations in Ukraine, 2017, No. 11, p. 36-42 [in Ukrainian].
13. Nordhaus W. D., Tobin J. Is Growth Obsolete? Economic Research: Retrospect and Prospect, 1972, Vol. 5, Economic Growth. NBER [in English].
14. World Bank, from <http://vvv.databank.worldbank.org/> [in English].
15. Ukraina: chas vyboru [Ukraine: Time to choose], from [http://vvv.razumkov.org.ua /upload/ Brochure_EUCU72013.pdf](http://vvv.razumkov.org.ua/upload/Brochure_EUCU72013.pdf) [in Ukrainian].
16. Kharazishvili Yu.M. Svitlo i tin ekonomiky Ukrainy: rezervy zrostannia i modernizatsii [Light and Shadow of Ukraine's Economy: potential for growth and modernization]. Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine, 2017, No. 4, p. 22-43 [in Ukrainian].
17. Miniust: tilky 20% sudovykh rishen vykonuietsia [Ministry of Justice: Only 20% of court decisions are being executed], from <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/3/7080028/> [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2018 р.